

Олена А. Овечкіна¹, Валерій Т. Вечеров², Вікторія Ю. Божанова³
**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДІВ НА ЗАСАДАХ
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОГО ПІДХОДУ
(ДИСКУСІЙНИЙ АСПЕКТ)**

У статті розглянуто питання переходу від емпіричного до теоретичного рівня поглиблених досліджень терміну «економічна поведінка» індивідів. Визначено, що політико-економічний напрям досліджень забезпечить розгорнуте об'єктивне визначення внутрішніх економічних причин вибору індивідом певної поведінкової моделі. Показано, що економічна поведінка є «відбитком», зовнішньої формою реалізації господарської діяльності суспільства, окремих суб'єктів та їх груп. Економічна поведінка індивідів досліджується в основному з позицій емпіричного рівня наукового пізнання. В цьому сенсі цей термін відображає реальну економічну діяльність, в якій діють суб'єкти, ззовні, як форма прояву їх економічної діяльності. Саме політико-економічний напрям досліджень у економічній теорії з'ясовує не лише зовнішні фактори впливу, чи внутрішньо-фізіологічні причини вчинення індивідом тих чи інших вчинків, а внутрішні об'єктивні підстави формування певної поведінкової моделі, що реалізує перед усім економічні інтереси й статуси суб'єкта у виробничо-господарській діяльності, у процесі відтворення виробничих, розподільчих, обмінних, або ринкових, споживацьких відносин суспільства. В межах політико-економічного напрямку досліджень застосовуються таким чином структурний і процесно-відтворювальний підходи, що значно збагачує теоретико-емпіричні дослідження терміну «економічна поведінка». Отже, ми маємо підсумувати, що назріла необхідність поглибленого аналізу моделей поведінки не лише індивідів, а й інших економічних суб'єктів, поступово переходячи від емпіричного до теоретичного рівня досліджень, й пов'язуючи зміни поведінкових моделей зі змінами економічної діяльності, і, врешті решт, з трансформаціями відносин власності та соціальних статусів суб'єктів, а не з будь-якими другорядними й третєрядними тощо факторами. Визначено, що глибинною підставою змін моделей економічної поведінки індивідів є зміни у їх господарській діяльності, відносинах власності, соціальних статусах суб'єктів певного суспільства. Охарактеризовано наслідки застосування психофізичного, біхевіористичного, економіко-соціологічного, економіко-інституціонального, економіко-правового напрямів досліджень, які з'ясовують вплив позаекономічних (психічних, суб'єктивно-психологічних, ментальних, правових та інші.) чинників на вибір моделей економічної поведінки людини. Ключові слова: економічна поведінка індивідів, вчинок, модель економічної поведінки, психофізичний, біхевіористичний, економіко-соціологічний, економіко-інституціональний, економіко-правовий, політико-економічний напрями економічної теорії.

Рис. 1. Літ. 13.

DOI: 10.32752/1993-6788-2022-1-248-249-6-14

Elena A. Ovechkina, Valerii T. Vecherov, Viktoriia Yu. Bozhanova
**METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY OF ECONOMIC
BEHAVIOR OF INDIVIDUALS ON THE BASIS OF POLITICAL
AND ECONOMIC APPROACH (DISCUSSION ASPECT)**

The article considers the transition from the empirical to the theoretical level of in-depth research of the term "economic behavior" of individuals. It is determined that the political and economic direc-

¹ Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. Ukraine.

² Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture. Ukraine.

³ Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture. Ukraine.

tion of research will provide a detailed objective definition of the internal economic reasons for the choice of an individual behavioral model. It is shown that economic behavior is a "reflection", an external form of economic activity of society, individual entities and their groups. The economic behavior of individuals is studied mainly from the standpoint of the empirical level of scientific knowledge. In this sense, the term reflects the real economic activity in which the subjects operate, from the outside, as a form of manifestation of their economic activity. It is the political and economic direction of research in economic theory that clarifies not only the external factors of influence or internal physiological reasons for an individual's actions, but also the internal objective grounds for forming a certain behavioral model that realizes primarily economic interests and sub status. in production and economic activities, in the process of reproduction of production, distribution, exchange, or market, consumer relations of society. Within the political and economic direction of research, structural and process-reproductive approaches are used in this way, which significantly enriches the theoretical and empirical research of the term "economic behavior". Thus, we must conclude that there is a need for in-depth analysis of behavior patterns not only of individuals but also of other economic actors, gradually moving from the empirical to the theoretical level of research, and linking behavioral patterns with changes in economic activity, and finally, with transformations of property relations and social statuses of subjects, instead of with any secondary and tertiary, etc. factors. It is determined that the deep basis of changes in models of economic behavior of individuals are changes in their economic activities, property relations, social status of the subjects of a particular society. The consequences of the application of psychophysical, behavioral, economic-sociological, economic-institutional, economic-legal directions of research, which clarify the influence of non-economic (mental, subjective-psychological, mental, legal, etc.) factors on the choice of models of human economic behavior, are described.

Keywords: economic behavior of individuals, action, model of economic behavior, psychophysical, behavioral, economic-sociological, economic-institutional, economic-legal, political-economic directions of economic theory.

Peer-reviewed, approved and placed: 27.01.2022.

Постановка проблеми. Сучасна наукова література постійно поповнюється працями, в яких багато уваги приділяється дослідженню економічної поведінки індивідів. На основі вивчення значної кількості робіт вчених різних галузей знань визначено, що цей вид соціальної поведінки людини розглядається вченими багатьма шкіл і напрямів економічної, соціологічної, правової, психологічної тощо думки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Традиційно вважається, що економічна поведінка індивідів, їх цілі, мотиви й умови прийняття рішень у всіх сферах життєдіяльності є предметом дослідження прибічників таких напрямів економічної теорії, як:

1) біхевіористичного, що поєднує економічні і психологічні дослідницькі аспекти, й значно впливає, на прийняття економічних рішень (теорія поведінкової економіки) [1];

2) економіко-соціологічного, за яким вивчається взаємовплив соціальних, психологічних та економічних факторів суспільства на механізми його соціального та економічного розвитку (теорія економічної соціології) [2];

3) економіко-інституціонального, що розглядає поведінку індивідів з точки зору самореалізації особистості, персоніфікованої як окремий суб'єкт чи у складі домогосподарства (теорія наноекономіки) [3, с. 158];

4) психофізіологічного, за яким домінуючими факторами, що впливають на поведінку індивіда, є суб'єктивні фактори, пов'язані з емоційним станом,

темпераментом, природними рисами характеру, схильностями людини тощо;

4) економіко-правового, прихильники якого наполягають на вирішальному впливі обставин, зазвичай, деструктивних на поведінку індивіда (зовнішніх: занепад цінностей соціуму, відсутність чітких правил і норм поведінки) [4, с. 21]; внутрішніх: погана спадковість, аномійне оточення тобто шкідливе, токсичне для людини оточення, яке може виникнути у переломні моменти життя певної соціальної групи, до якої належить особистість, або всього соціуму).

Значна кількість напрямів дослідження соціальної та економічної поведінки людини привносить певну різноманітність у гносеологічний процес понятійного визначення й впорядкування цього терміну, що актуалізує нові аспекти його дослідження і певним чином підтверджує доцільність застосування плюралістичного підходу. Між тим, виникають труднощі наукового трактування терміну «економічна поведінка» на модній у наукових колах плюралістичній основі, коли кожен дослідницький аспект претендує на наукове лідерство, приводячи в решті решт до хаотичного накопичення безумовно цікавої, але методологічно слабо впорядкованої інформації стосовно сутності терміну «економічна поведінка» та його місця у понятійно-ієрархічній структурі.

Зважаючи на сказане, **метою даної роботи** є обґрунтування доцільності застосування наукового потенціалу політико-економічного напрямку економічної теорії у поглибленні визначення терміну «економічна поведінка» індивідів, що передбачає вирішення таких задач: характеристика існуючих напрямів вивчення терміну «економічна поведінка»; обґрунтування необхідності створення політико-економічної бази методологічного «збагачення» даного терміну, що вимагає переходу на більш високий рівень понятійних узагальнень.

Основні результати дослідження. Вивчення значної кількості наукових і публіцистичних джерел показало, що термін «економічна поведінка» вчені, прихильники різних напрямів економічної теорії, використовують у вузькому і широкому сенсі. У вузькому сенсі економічна поведінка характеризується як певні логічні/алогічні вчинки [5, с. 58], на які впливає значна кількість об'єктивних і суб'єктивних факторів, що потрапляють у поле зору фахівців з емпіричних досліджень.

Термін «вчинок» у Вікіпедії визначається як особистісна форма поведінки, в якій здійснюється самостійний вибір цілей та способів поведінки, що часто суперечить загальноприйнятим правилам, чи як свідома дія, що оцінюється як акт морального самовизначення людини, в якому вона утверджує себе як особистість - у своєму відношенні до іншої людини, себе самої, групи або суспільства, до природи в цілому. Наведені визначення терміну «вчинок» переводять дослідження у площину суто психофізіологічних і правових досліджень.

Західними фахівцями з менеджменту та соціології активно розробляють ці напрями досліджень, додаючи елемент особистої «вигоди». Так наводиться опис психофізіологічних підстав мотивації поведінки індивіда згідно таким стилям: ринковому («максимум прибутку при мінімальних зусиллях»);

конформістському («мінімум прибутку при мінімальних зусиллях»); егоїстичному («максимальний прибуток при мінімальних затратах праці») [6].

Схожі стилі, які названі іншими дослідниками О. Крупським та Ю. Стасюк типами, способами економічної поведінки, за ознакою ринковості описуються як: доринковий тип — «гарантований дохід ціною мінімуму трудових витрат» або «мінімум доходу за мінімуму трудових витрат»; ринковий — «максимум доходу ціною максимуму трудових витрат»; псевдоринковий — «максимум доходу при мінімумі трудових витрат». Вчені вважають, що саме економічна культура виступає регулятором економічної поведінки людей, адже будь-яка поведінка є мотивованою, а знання, духовні та соціальні цінності, які є елементами культури, «входять до механізму мотивації економічної поведінки, впливають на вибір «способів» економічної поведінки [7, с. 56]. Комерційний контекст психофізіологічних досліджень вважається «вершиною» наукових вишукувань, що доповнюються правовими дослідженнями вчинків людини у господарській та інших сферах життя.

Вчинки людини, що за певних причин зв'язані з порушенням нею юридичних норм, досліджуються в працях правознавців, проте економісти надають аж ніяк негірші дослідження видів девіантної поведінки не лише індивідів, але й господарюючих суб'єктів, що, наприклад, виконано в дисертаційній роботі економіста С. Гриценко. Вчена досліджує деформації дистрибуційної поведінки у сфері обміну, яка може приймати певні аномійні форми, тобто форми, які відображають переломні моменти у житті суспільства. Причини аномійності соціуму С. Гриценко пов'язує саме з руйнуванням правових інститутів, появою так званих «інституціональних аномалій» вітчизняної економіки перехідного періоду. Вчена, використовуючи значну кількість юридичних термінів, підводить під них економічну основу.

За критерієм ступеню деструкції вченими С. Гриценко, М. Чуновим визначено: девіантну поведінку як відхилення від неформальних соціальних норм (етикету, звичаїв); делінквентну поведінку як порушення правових норм, але не настільки значних, щоб за них нести кримінальну відповідальність; кримінальну поведінку як серйозні порушень норм кримінального права [8, с. 3; 9].

Аномія, додає дослідник Ю. Шайгородський, це — стан суспільства, що характеризується розпадом системи суспільних цінностей, відсутністю чітких правил і норм поведінки, коли стара ієрархія цінностей [соціокультурних, інституціонально-економічних, правових інститутів] руйнується, а нова ще не склалася [4, с. 21].

Як справедливо відмічає Т. Петровська, популярні наразі соціально-психологічний та інституціонально-правовий підходи, не поглиблюють визначення економічної поведінки, проте мають за приховану мету «навіяти» індивідам думки і цінності певних соціальних груп, до яких вони належать чи не належать [2]. Враховуючи сказане, питання вільного вибору моделі поведінки для соціалізованої людини стає спірним й, навіть, фейковим.

Натомість, іноземні дослідники вважають позитивним явищем існування людей у межах певних соціальних груп («соціальних полей», за термінологією

Ф. Броделя), які визначають порядок, структурну цілісність, способи і канали трансляції архетипів соціальної й економічної активності суб'єктів, забезпечують їх вільне розпорядження економічними ресурсами [10]. Ми маємо зауважити, що вільне розпорядження ресурсами є проблемним в умовах індустріального капіталізму, не кажучи вже про сучасний цифровий капіталізм з дематеріалізацією багатьох господарських відносин й новими «цифровими технологіями» нав'язування потреб, які є «зайвими» для звичайного ринкового господарства. Ці нав'язані потреби не відповідають природній сутності людини, а навпроти, підкорюють її «світовому модератору» – глобальному капіталу. Цю особливість сучасного капіталізму ігнорує більшість західних дослідників.

Підтвердженням вище зроблених висновків може стати аналіз терміну «економічна поведінка» людини у широкому сенсі, який, на думку Т. Заславської, набуває характеристик поняття, адже визначається як спосіб реалізації індивідом потреб, інтересів, культури, міжособистісних зв'язків і взаємодій [11]. На наш погляд, у даній розширеній трактовці терміну «економічна поведінка» підкреслюється декілька складових комплексної основи вибору людиною певних цілеспрямованих дій, а саме:

а) психофізіологічна складова, коли індивідом усвідомлюється необхідність задоволення своїх матеріальних потреб як окремого суб'єкта. Психофізіологічна складова забезпечує реалізацію людини на «рівні одиничного»;

б) соціальна складова, яка актуалізує людині необхідність вступати в культурно-міжособистісні зв'язки, які соціалізують її як суб'єкта соціуму. Процес соціалізації індивіда, як відомо, пов'язаний із його залученням до загально-суспільного процесу формування й використання генотипів, актуальних соціально-культурних цінностей, знань, вибору моделей поведінки відповідно до загальних вимог соціуму, що означає реалізацію людини як окремого суб'єкта на «рівні загального»;

в) економічна складова, дослідження якої надає можливість виявити позиції і рішення людини на «рівні особливого» синтезу її одиничних і загальних характеристик у певному соціумі як складно організованій системі.

Адаптуючись до об'єктивних обставин, а також культурно-правових нормам суспільства, відмічає В. Негруль, суб'єкт має «... ширшу особисту свободу у виборі цілей і засобів задоволення своїх і суспільних інтересів. Відповідно, в даній сфері діяльності індивід має більше можливостей для вільного вибору, і в той же час стає більш відповідальний за свої дії. Цей вид дій набуває характеру вчинків» [5, с. 58]. Вчинок цей автор вважає завершеним актом діяльності людини, який апріорі є її вільним вибором.

Ідею вільного вибору вчинків аж до деструктивних активно підтримають філософи, заявляючи, що «будь-який моральний вибір є фікцією як один з можливих варіантів складного буття, розвитку подій». «В умовах дедалі більшого тиску соціокультурної складності світу людина занурюється у стан безпрецедентної хронічної тривоги. Відмова від цілісного ставлення до власного буття бачиться як можливість, з одного боку, подолати цей тривожний стан, а з іншого - вписатися в соціокультурну складність» [12].

Лише незначна чисельність дослідників, серед яких вчені Є. Суїменко, Т. Єфременко, ставить питання поглибленого теоретичного дослідження терміну «економічна поведінка» на основі поетапного (ітераційного, чи покрокового) його уточнення. З'ясування сутності терміну «економічна поведінка» людини пов'язується з її економічною діяльністю, соціальними статусами, що старанно приховується у сучасній економічній, соціологічній, юридичній тощо літературі [13]. Здійснюючи експлікацію поняття «економічна поведінка» як складного соціально-економічного феномена, вчені визначити двоїстість його внутрішньої структури (соціальної та економічної), виявити специфіку власне економічної поведінки людини, групи в економічній сфері, розкрили термін «економічна поведінка» на понятійному рівні як системно-інтегративне (тобто як соціально-економічну поведінку). Вчені довели, що особливості соціально-економічної поведінки суб'єктів визначаються вже не лише матеріальними потребами й психофізіологічними особливостями індивідів як суб'єктів соціуму, а, передусім, їх: а) інституціонально-економічними статусами як власників чи невласників факторів виробництва; б) інституціонально-правовими статусами як осіб, вчинки яких регулюються відповідними права й обов'язками, а вже потім, цінностями, вподобаннями, особливостями характеру тощо.

Ми вважаємо, що автори продемонстрували справжню цінність політико-економічного підходу (з домінуванням технологічного детермінізму), яка полягає саме в тому, що з'ясовується комплекс об'єктивних підстав вибору індивідом певної моделі своєї економічної поведінки. На нашу думку, економічна поведінка є первинною формою прояву господарської діяльності, вторинною формою прояву правових відносин власності, й третинною формою прояву економічних відносин власності (рис. 1).

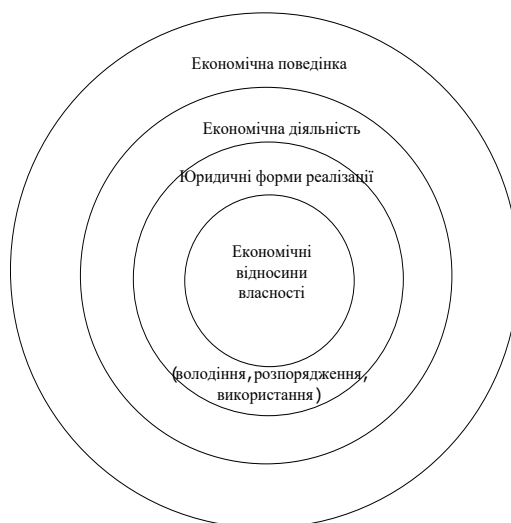

Рис. 1. Економічна поведінка як поверхневий рівень прояву відносин власності, розроблено автором

Наведений рис.1 дозволяє також визначити, що економічні відносини власності реалізуються через економічну діяльність суб'єктів, коли розгортається система виробничих відносин. На другому «шарі» провідну роль у процесі реалізації власності відіграють її інституціонально-правові форми (так звана повна власність, володіння, розпорядження, користування), з якими безпосередньо взаємодіють соціальні форми та інститути, що у сукупності формують інституціональну архітектуру не лише відносин власності, але й господарської системи в цілому. Двоїсте опосередкування економічних відносин власності у певних моделях поведінки суб'єктів значне утруднює встановлення залежності між змінами статусів власників і невласників факторів виробництва та змінами моделей їх економічної поведінки. Більш того, через складну й багатоступеневу систему опосередкувань дій індивідів, чи наносуб'єктів також не вбачаються зрушення у відносинах власності в якості головного фактору моделювання їх економічної поведінки у побудові національної системи господарських відносин. Натомість, дослідниками наполегливо підкреслюється провідна значущість позаекономічних чинників (психологічно-емоційних, соціокультурних, національно-етнічних, навіть, ментально-архетипічних), які у своїй комплексній дії орієнтують поведінку певних досліджуваних суб'єктів на задоволення інтересів інших більш економічно впливових суб'єктів (національних організацій, об'єднань, владних структур, транснаціональних монополістичних компаній тощо).

Висновки. Підсумовуючи сказане, необхідно відзначити, що узагальнення матеріалу, викладеного у значній кількості праць, присвячених дослідженню сутності, процесу формування економічної поведінки індивідів як суб'єктів суспільства, дозволяє визначити наступне:

1) економічна поведінка індивідів досліджується в основному з позицій емпіричного рівня наукового пізнання. В цьому сенсі цей термін відображає реальну економічну діяльність, в якій діють суб'єкти, ззовні, як форма прояву їх економічної діяльності;

2) саме політико-економічний напрям досліджень у економічній теорії з'ясовує не лише зовнішні фактори впливу, чи внутрішньо-фізіологічні причини вчинення індивідом тих чи інших вчинків, а внутрішні об'єктивні підстави формування певної поведінкової моделі, що реалізує перед усім економічні інтереси й статуси суб'єкта у виробничо-господарській діяльності, у процесі відтворення виробничих, розподільчих, обмінних, або ринкових, споживацьких відносин суспільства;

3) в межах політико-економічного напрямку досліджень застосовуються таким чином структурний і процесно-відтворювальний підходи, що значно збагачує теоретико-емпіричні дослідження терміну «економічна поведінка». Отже, ми маємо підсумувати, що нарізла необхідність поглибленого аналізу моделей поведінки не лише індивідів, а й інших економічних суб'єктів, поступово переходячи від емпіричного до теоретичного рівня досліджень, й пов'язуючи зміни поведінкових моделей зі змінами економічної діяльності, і, врешті решт, з трансформаціями відносин власності та соціальних статусів суб'єктів, а не з будь-якими другорядними й третєрядними тощо факторами.

1. Красильников А.С. Влияние бихевиоризма и нейроэкономики на неоклассическую исследовательскую программу / А.С. Красильников // Научные исследования экономического факультета МГУ. Электронный журнал. 2015. Т.7. Вып. 2. С. 39-46.
2. Петровська Т. Соціально-психологічні фактори економічної поведінки / Т. Петровська // Соціальна психологія. 2004. № 4(6). С. 23-35.
3. Гришин И.А. Поведенческий аспект в теории менеджмента и исследованиях экономики нанонуровня / И.А. Гришин // Вестник ВолГУ. Серия 3. «Экономика. Экология». 2012. № 1(20). С. 156-163.
4. Шайгородський Ю. Аномія як суспільний і особистий феномен/Ю. Шайгородський // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Н. Кураса НАН України. Вип. 4(54). С.19-29.
5. Негруль В.В. Экономическое поведение и целостность общества: параметры взаимной детерминации / В.В. Негруль // Вестник ВГУ. Серия: Философия. 2015. №4. С. 58-68.
6. Які особливості та моделі економічної поведінки? URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12201.html>.
7. Крупський О.П., Стасюк Ю.М. Економічна культура як фактор інноваційного розвитку економіки країни / О.П. Крупський, Ю.М.Стасюк // Інноваційна економіка. 2012. №9(35). С. 56-60.
8. Гриценко С.А. Девіантна поведінка суб'єктів господарювання у трансформаційній економіці. Автореферат дис...к.е.н. Спеціальність: 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Київ, 2008. 16 с.
9. Чуносков М.О. Класифікація видів делінквентної поведінки як теоретична проблема / М.О. Чуносков // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. 2013. № 11. С. 158-161.
10. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Fernand_Braudel/Materialna_tsyvilizatsiia_ekonomika_i_kapitalizm_XV-XVIII_st_Tom_1/.
11. Заславская Т. Поведение массовых общественных групп как фактор трансформации общества. Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2000. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povedenie-massovyh-obschestvennyh-grupp-kak-faktor-transformatsionnogo-protssesa>.
12. Ополев П. В. Сложность, холярхия и синергия как принципы бытия человека / П. В. Ополев // Молодой ученый. 2016. № 10 (114). С. 1427-1430. URL: <https://moluch.ru/archive/114/29704>.
13. Суименко Е.И., Ефременко Т.О. Номо еconomicus современной Украины. Поведенческий аспект / Е.И. Суименко, Т.О. Ефременко. Ин-т социологии НАН: Киев, 2003. 214 с.

1. Krasyl'nikov A.S. Vliyanye bykhevyoryzma y neiroekonomyky na neoklassycheskuiu yssledovatel'skuiu prohrammu / A.S. Krasyl'nikov // Nauchnye yssledovaniya ekonomycheskoho fakulteta MHU. Elektronnyy zhurnal. 2015. T. 7. Vip. 2. S. 39-46.
2. Petrovska T. Sotsialno-psykholohichni faktory ekonomichnoi povedinky / T. Petrovska // Sotsialna psykholohiia. 2004. № 4(6). S. 23-35.
3. Hryshyn Y.A. Povedencheskyi aspekt v teoryi menedzhmenta y yssledovaniakh ekonomyky nanourovnia / Y.A. Hryshyn // Vestnyk VolHu. Seryia 3. «Ekonomyka. Ekolohiia». 2012. № 1(20). S. 156-163.
4. Shaihorodskiy Yu. Anomiia yak suspilnyi i osobystyi fenomen / Yu. Shaihorodskiy // Naukovi zapysky IPiEND im. I.N. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp.4(54). S. 19-29.
5. Nehrul V.V. Ekonomycheskoe povedenye y tselostnost obshchestva: parametry vzaymnoi determynatsyy / V.V. Nehrul // Vestnyk VHU. Seryia: Fylosofiia. 2015. №4. S. 58-68.
6. Yaki osoblyvosti ta modeli ekonomichnoi povedinky? URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12201.html>.
7. Krupskiy O.P., Stasiuk Yu.M. Ekonomichna kultura yak faktor innovatsiinoho rozvytku ekonomiky krainy / O.P. Krupskiy, Yu.M.Stasiuk // Innovatsiina ekonomika. 2012. №9(35). S. 56-60.
8. Hrytsenko S.A. Deviantna povedinka subiektiv hospodariuvannia u transformatsiinii ekonomitsi. Avtoreferat dys...k.e.n. Spetsialnist: 08.00.01 – Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky. Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina. Kyiv, 2008. 16 s.

-
9. Chunosov M.O. Klasyfikatsiia vydiv delinkventnoi povedinky yak teoretychna problema / M.O. Chunosov // *Kompiuterno-intehrovani tekhnolohii: osvita, nauka, vyrobnytstvo*. 2013. № 11. S. 158–161.
 10. Brodel F. Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st. Tom 1. Struktura povsiakdennosti: mozhyve i nemozhyve. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Fernand_Braudel/Materialna_tsyvilizatsiia_ekonomika_i_kapitalizm_XV-XVIII_st_Tom_1/.
 11. Zaslavskaia T. Povedenye massovikh obshchestvennykh hrupp kak faktor transformatsyy obshchestva. Monitorynh obshchestvennoho mneniya: Ekonomycheskye y sotsyalnie peremeni. 2000. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povedenie-massovyh-obshchestvennyh-grupp-kak-faktor-transformatsionnogo-protssesa>.
 12. Opolev P. V. Slozhnost, kholarkhiya y synerhiya kak pryntsypi bityia cheloveka / P. V. Opolev // *Molodoi uchenii*. 2016. № 10 (114). S. 1427-1430. URL: <https://moluch.ru/archive/114/29704/>
 13. Suymenko E.Y., Efremenko T.O. Homo economicus sovremennoi Ukraini. Povedencheskyi aspekt / E.Y. Suymenko, T.O. Efremenko. *Yn-t sotsyolohyy NAN: Kyev*, 2003. 214 s.
-